

QO‘QON XONLIGI AHOLISINING QISQACHA ETNIK TARKIBI HAQIDA AYRIM MULHAZALAR

Safarov Tolib Todjievich – Buxoro davlat texnika universiteti ijtimoiy fanlar
va jismoniy madaniyat kafedrasida dotsenti Safarovtolib407@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qo‘qon xonligining jug‘rofiy o‘rni, chegaralari, etnik tarkibi, uning xilma-xil urug‘lardan tarkib topganligi, bunga sabab bo‘lgan omillar, urug‘larning joylashuvi, xo‘jaligi va ularning xonlik etno-siyosiy jarayonlarda tutgan o‘rni haqida fikr-mulohaza yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, Markaziy Osiyo, O‘rta Osiyo, Qurama, Dashti Qipchoq, Ettisuv, Issiqko‘l, O‘zbek, Tojik, Qirg‘iz.

НЕКОТОРЫЕ ВЗГЛЯДЫ ОБ ЭТНИЧЕСКОМ СОСТАВЕ НАСЕЛЕНИЯ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

Сафаров Толиб Тоджиевич – Доцент кафедры социальных наук и
физической культуры, Бухарского государственного технического
университета Safarovtolib407@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматриваются географическое положение, границы, этнический состав Кокандского ханства, факторы способствовавшие на этнический состав, которые образовались из различных родов, размещение родов, хозяйство и их роль в этнополитических процессах ханства.

Ключевые слова: Кокандское ханство, Центральная Азия, Средняя Азия, Курама, Дешт-и-Кипчак, Семиречье, Иссык-Куль, Узбеки, Таджики, Киргизы.

SOME CONSIDERATIONS ON THE BRIEF ETHNIC COMPOSITION OF THE POPULATION OF THE KOKAND KHANATE

Safarov Tolib Todjievich - Associate Professor of the Department of Social
Sciences and Physical Culture of Bukhara State Technical University
Safarovtolib407@gmail.com

Abstract: This article discusses the geographical location, borders, ethnic composition of the Kokand Khanate, its composition of various tribes, the factors that led to this, the location of the tribes, their economy, and their role in the ethno-political processes of the Khanate.

Key words: Kokand Khanate, Central Asia, Central Asia, Kurama, Dasht-i-Kipchak, Semirechye, Issyk-Kul, Uzbeks, Tajiks, Kyrgyz.

Uch ming yillik o‘zbek davlatchiligi tarixida shubhasiz Qo‘qon xonligi tarixi alohida o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. XVIII- XIX asrning so‘ngi choragigacha bo‘lgan davrda butun Markaziy Osiyo xalqlari tarixida ham o‘zining o‘rniga ega

bo'lgan. Qo'qon xonligi tarix sahnasida 164 yil mavjud bo'lganligi hisobga olinsa, shubhasiz hududining kattaligi, O'rta Osiyoda aholisining tarkibi jihatidan rang-barang urug' va qabilalatning birlashmasidan iborat ekanligi bilan ham ajralib turgan. Siyosiy tarixi, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti, o'troq va ko'chmanchilik hayot tarzida yashagan aholining xonlik hokimiyat boshqaruviga ta'siri tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lganligi bejizga emas. Xonlikning asosiy tarixiy va jug'rofiy markazi Farg'ona vodiysidan iborat bo'lgan. XIX asr boshlarida xonlik tarkibiga Sirdaryoning o'rta oqim o'ng qirg'oq hududlari, Qurama, Toshkent vohasi, Dashti Qipchoq, Ettisuv hamda Issiqko'l qirg'oqlarigacha bo'lgan hududlar kirgan. Tarixdan ma'lumki ilk o'rta asr Xitoy manbalarida Farg'ona Dovon nomi bilan mashhur bo'lib, shu hududdan o'tgan karvon yo'llari Toshkent, Buxoro hamda Toxariston yo'nalishi bo'ylab harakatlangan[1]. Qo'qon xonligining qulay jug'rofiy mintaqada joylashganligi, savdo yo'llarining muhim yo'nalishlari Farg'ona vodiysi hududidan o'tganligi bois turli tarixiy davrlarda ushbu hududlar aholisi va uning tarkibini rang-barang bo'lishini ta'minlagan omildir. Shundan bo'lsa kerak Qo'qon xonligi aholisi murakkab etnik tarkibga ega.

Qo'qon xonligi etnik tarixi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda xonlik aholisining etnik tarkibi uch yirik subetnosdan iboratligi qayd etgilgan. Ularning birinchisi qadimdan shahar va qishloqlarda yashab kelgan o'troq aholi. Ikkinchi subetnos turkiylar bo'lib Muhammad Shayboniyxonning yurishlaridan oldin kirib kelgan joylashganlar. Bular yag'mo, qarluq, chigil, ashpar, qavchin, jaloyir, nayman, ming, qirq, qang'li, barlos, norin va boshqalar. Uchinchi subetnos XVI asr boshlarida Muhammad Shayboniyxon bilan kirib kelgan Dashti Qipchoq urug'larining avlodlari hisoblanadi[2]. XVIII asrning birinchi yarmida Farg'ona vodiysi hududlariga manbalarda qayd etilishicha ko'p sonli ko'chmanchi Qipchoq va Qalmiqlar kelib o'rtnashganlar. Bunday jarayonning sodir bo'lishi tabiiyki juda katta salbiy oqibatlarni keltirib chiqargan. Jumladan chorvaning ko'payib ketishi yaylovlarning va ozuqaning kamayishiga va bu eko tizimning buzilishiga olib kelgan. Bundan tashqari o'troq va ko'chmanchi aholi o'rtasida keskinlikning ortishi va ichki nizolarning avj olishiga sabab bo'lgan[3]. Umuman olganda Qo'qon xonligi aholisining tarkibi XIX asrning ikkinchi yarmida turli-tuman urug'larlar tashkil topgan, bunday holatga sabab sifatida xonlik tashkil topgan davrgacha va undan keyingi davrda sodir bo'lgan siyosiy voqealar xonlikdagi etno-siyosiy vaziyatni turlicha bo'lishini ta'minlagan omillardan biridir. Xonlik aholisi quyidagi asosiy qabilardan iborat bo'lgan: o'zbek, sart, va qirg'iz. Turkiy qavmga mansub o'zbeklar boshqa xonliklarda bo'lgani singari Qo'qon xonligida ham hukumron qabila hisoblangan[4]. Ularning aksariyat qismi o'troq, ba'zi urug'lari esa ko'chmanchi hayot tarzini olib borgan. Manbalar Qo'qon xonligida yashagan o'zbek urug'larining Buxoro va Xiva xonligidagi o'zbek urug'lariga nisbatan jangavorlik ruhiyatlari nisbatan pastroq ekanligini ta'kidlaydi[5]. Qo'qonda

o'zbeklarning ming urug'i vakillari xonlik boshqaruvuni o'z qo'liga olgan bo'lsa, chig'atoy urug'i asosan Namangan va uning atroflarida istiqomat qilgan. Xonlik hududlarida qadimdan istiqomat qilib kelgan eroniy urug'ga mansub "sart"lar shaharning sanoat sinfini tashkil etgan. Sartlar xuddi tojiklar singari xonlikning qadimgi forsiy tub joy aholisi bo'lib, ular O'rta Osiyo ikki daryo oralig'ida yashgan qadimgi turkiyzabon va forsiyzabon aholining assimilatitsiyasi natijasida shakllangan[6]. Manbalarda ularning tillaridagi ma'lum farqlar keltirib o'tilgan. Ular xonlikning g'arbiy qismlarida gavjum yashab, Buxoro va Xiva xonliklaridagi sartlarga qaraganda toza fors tilida muloqot qilganlar. Shimoliy tog' yon bag'rlar bo'ylab eroniy qabilalarga tegishli anchayin jangavor hisoblangan g'lcha urug'i vakillari yashagan. Issiqko'l, Sirdaryoning yuqori oqimi bo'ylab, Chu va Norin daryolari atroflarida qora-qirg'izlar yoki burutlar nomi bilan tanilgan qirg'izlarga mansub urug'lar umurguzaronlik qilgan[7]. Sirdaryoning janubida ko'chmanchilik hayot tarzida yashaydigan qora-qirg'izlar o'zining dovyuraklik, jangavorlik xususiyatlari tufayli nafaqat o'zlarining mustaqilliklarini saqlab qoldilar, balki xonlik boshqaruv tizimiga ham o'z ta'sirlarini o'tkaza olganlar. Qora-qirg'iz urug'larining Qo'qon xonligi boshqaruv tizimidagi ta'sirining yuqoriligiga yana bir sabab, Qo'qondan Qoshg'arga boradigan tog'li yo'llarning xafzizligi nazorati ular tomonidan amalga oshirilgan. Xonlik boshqaruvidagi mansabdorlar ushbu urug' vakillari bilan murosas qilinishi Qo'qonning Qoshg'ar hamda Xitoy bilan har qanday aloqalariga raxna solishini o'z vaqtida anglab etganlar[8]. Qipchoqlar manbalarda qora-qirg'izlarning hamda o'zbeklarning urug'i sifatida e'tirof etiladi. Ularning vakillari 16 yil davomida xonlik taxtini ham boshqarganlar. Qipchoqlar Namangan va uning atroflarida ko'pchilikni tashkil qiladi. Mahalliy manbalarda qipchoqlar asosan Andijonda joylashganligi ta'kidlanadi. Sirdaryoning shimoliy qismlarida, ayniqsa Turkiston viloyati tashkil topgandan keyin uning tarkibidagi aholi sifatida e'torof etilgan qirg'iz-qaysoqlar istiqomat qilganlar. Qo'qon xonligi aholisining bir qismini quramalar tashkil etgan bo'lib, ular alohida ma'muriy hududda joylashgan. Rus manbalaridagi ma'lumotlarga ko'ra, Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi Xo'jand va Toshkent o'rtasida joylashgan erlar alohida Qurama viloyati hududini tashkil etgan[9]. Bachqir, turkman, qiyot singari etnik guruhlar ham xonlikning etno-siyosiy manzarasida ma'lum ahamiyatga kasb etganlar. Yuqorida nomlari qayd qilingan urug'lardan tashqari xonlik hududlarida, ayniqsa shaharlarda savdo-sotiq ishlari bilan tashrif buyurgan buxorolik, qoshg'arlik, afg'on, hind va yahudiylarga mansub urug' vakillarini uchratish mumkin[10].

Qo'qon xonligida tabiiy iqlimiy shart-sharoitlardan kelib chiqib turli etnik urug'larning ma'lum xo'jalik yuritish an'analari shakllanganligiga guvoh bo'lish mumkin. Xususan Farg'onaning tog'li tumanlarida ko'chmanchi hayot tarzida yashagan qirg'izlar yoki qora-qirg'izlar chorvachilik hamda u bilan bog'liq kasb-korlar teri oshlash va teridan turli kiyimlar tayorlaganlar. Farg'onaning sharqiy va janubi-

sharqiy qismida yashagan qipchoqlar chorvadorlik hamda dehqonchilik bilan mashg'ul bo'lganliklari uchun yarim ko'chmanchilar deyilgan[8]. Manbalarda Qo'qon xonligining aholisi to'g'risida turli xildagi bir birini inkor etuvchi ma'lumotlar keltiriladi. Xususan xonlikning Rossiya imperiyasi tomonidan harbiy harakatlar boshlangan va uning g'arbiy hududlari Turkiston viloyati tarkibiga kirgan holatida xonlik aholisi besh yuz ming ekanligi, Sirdaryoning chap qirg'ogidagi o'troq aholi uch yuz ming, Namangan va uning atroflarida ellik ming jondan iborat ekanligi e'tirof etiladi[11].

Yuqorida bayon qilingan fikrlarning muxtasar qiladigan bo'lsak Qo'qon xonligi tashkil topib mustaqil davlat sifatida mavjud bo'lgan davrda aholining etnik tarkibi turli darajadagi harbiy-siyosiy voqeliklar hamda ularning oqibatlari natijasida muntazam o'zgarib turganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Xonlikda yashgan turli etnoslarning o'zaro munosabatlari ular o'rtasidagi hamkorlikning rivojlanishini ta'minlagan. Turli hududlar va davlatlardan kelgan xalqlar tabiiyki o'zi bilan yangi hunar va mashg'ulot turlarini olib kelgan, mahalliylarni o'zlashtirgan. Bu esa xonlik aholisining turli etnik guruhlar bilan etnomadaniy aloqalari zahirida integratsiya jarayonlarini shubhasiz u yoki bu darajada ta'minlay olgan.

Adabiyotlar:

1. Галкина М.Н. Этнографические и исторические материалы по Средней Азии и Оренбургскому краю. Спб. 1869.
2. Пашино П.И. Туркестанский край в 1866 году. Путевые заметки. Спб. 1868.
3. Алимова Д.А., Аширов А.А. Урта Осиё халкларининг этник тарихи ва минтақада юз берган демографик жараёнларнинг манбаларда акс этиши (XVI-XIX аср биринчи ярми). Тошкент, 2011. – 128 б.
4. Вамбери А. Этнографические очерки туранских и иранских племён Средней Азии. Москва.Изд. А.И.Мамонтова. 1868. – 265 с.
5. Туркестанский сборник. Том №112. Географические, этнографические и статические материалы о Туркестанском крае. - С. 100-135.